

УДК 347.63

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.38>

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПРИТЯГНЕННЯ БАТЬКІВ ДО СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ДИТИНИ

Богданець А.В.,

здобувач освітньо-наукового ступеня

«Доктор філософії» за спеціальністю 081 «Право»

НДІ приватного права і підприємництва

імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ORCID: 0009-0004-1209-7847

Богданець А.В. Підстави та порядок притягнення батьків до сімейно-правової відповідальності за ухилення від забезпечення освіти дитини.

Стаття присвячена комплексному науковому дослідженню правових механізмів притягнення батьків до юридичної відповідальності за невиконання обов'язків щодо забезпечення здобуття дитиною повної загальної середньої освіти в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

На основі системного аналізу положень Конституції України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про освіту» та міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, обґрунтовано концепцію беззаперечної пріоритетності права дитини на розвиток і навчання над приватними інтересами батьків або їхніми суб'єктивними поглядами на освітній процес.

Автором розкрито юридичний склад, специфіку та правові наслідки сімейно-правових санкцій. Зокрема, у контексті захисної функції права проаналізовано процедурні аспекти відібрання дитини без позбавлення батьківських прав та застосування позбавлення батьківських прав як виняткового і крайнього заходу.

Через вивчення актуальних правових позицій визначено критерії оцінки «винуватості» та «системності» у поведінці батьків, а також окреслено межі допустимого втручання держави у справи сім'ї при виявленні фактів тривалого ухилення від забезпечення освітнього процесу.

У статті окремо висвітлено новітні виклики, зумовлені масштабною цифровою трансформацією освіти та дією правового режиму воєнного стану в Україні. Досліджено проблему сімейно-правової відповідальності батьків за забезпечення належного технічного доступу дитини до дистанційних платформ навчання та складні правові колізії, що виникають у ситуації перебування українських родин під юрисдикцією іноземних держав із відмінними освітніми стандартами.

Виявлено суттєві недоліки у міжвідомчій координації між закладами загальної середньої освіти, органами ювенальної превенції Національної поліції та службами у справах дітей. За результатами проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення норм чинного законодавства України, які спрямовані на гармонізацію адміністративних санкцій із заходами превентивного соціального супроводу та впровадження інституту медіації як ефективного інструменту врегулювання освітніх конфліктів у сімейних правовідносинах.

Ключові слова: право на освіту, батьківські обов'язки, сімейно-правова відповідальність, позбавлення батьківських прав, ювенальна превенція, органи опіки та піклування.

Bohdanets A.V. Grounds and procedure for bringing parents to family law liability for evading the provision of a child's education.

The article is devoted to a comprehensive scientific study of the legal mechanisms for holding parents liable for failure to fulfill their obligations to ensure a child's complete general secondary education in the context of modern sociocultural transformations. Based on a systematic analysis of the Constitution of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Education,» and international standards, in particular the UN Convention on the Rights of the Child, the concept of the absolute priority of the child's right to development and learning over the private interests of parents or their subjective views on the educational process is substantiated. The author reveals the legal composition, specificity, and legal consequences of family law sanctions. In particular, within the framework of the protective function of

law, the procedural aspects of child removal without deprivation of parental rights and the application of deprivation of parental rights as an exceptional and last-resort measure are analyzed. Through the study of current legal positions, criteria for assessing «guilt» and «systematicity» in parental behavior are identified, and the boundaries of permissible state intervention in family affairs are outlined in cases of long-term evasion from ensuring the educational process. The article separately highlights modern challenges caused by the large-scale digital transformation of education and the legal regime of martial law in Ukraine. The problem of parental responsibility for providing the child with proper technical access to distance learning platforms is investigated, as well as complex legal collisions arising when Ukrainian families reside under the jurisdiction of foreign states with different educational standards. Significant shortcomings in interagency coordination between general secondary education institutions, juvenile prevention units of the National Police, and children's services have been identified. Based on the results of the research, proposals have been formulated to improve the current legislation of Ukraine, aimed at harmonizing administrative sanctions with preventive social support measures and implementing the institute of mediation as an effective tool for resolving educational conflicts in family legal relations.

Key words: right to education, parental duties, family law liability, deprivation of parental rights, juvenile prevention, guardianship and trusteeship authorities.

Постановка проблеми. На сьогодні право дитини на освіту в Україні, це не лише норма закону, оскільки правовий режим воєнного стану та цифровізація процесу державного управління створюють нові умови, які змушують переглянути, як саме батьки мають відповідати за виконання цього обов'язку.

Відповідно до ст. 53 Конституції України, повна загальна середня освіта є обов'язковою, а забезпечення її здобуття покладається безпосередньо на батьків або осіб, що їх замінюють. Водночас трансформаційні процеси в суспільстві, спричинені цифровізацією та безпековими викликами, вимагають переосмислення механізмів відповідальності за ухилення від цього обов'язку, адже перехід на онлайн-навчання, обмежує можливість педагога здійснювати прямий нагляд за відвідуванням занять, таким чином обов'язок організувати робоче місце дитини та контроль за присутністю на віртуальних уроках покладається на батьків, що водночас нівелює критерії для кваліфікації вправорухень відповідно до ст. 184 КУпАП.

Водночас тисячі українських дітей сьогодні змушені або поєднувати навчання у закордонній та українській дистанційній школах одночасно, або ж вони зовсім втрачають доступ до освіти, а тому дискусійним є питання, щодо того чи мають батьки нести відповідальність за відсутність зв'язку дитини з національною системою навчання. Крім того в юридичній доктрині і судовій практиці наразі існує дилема, між пошуком межі, проміж захистом дитини та протиправною бездіяльністю, коли йдеться про відвідування шкіл без належних сховищ, особливо враховуючи проблему соціальної деградації окремих сімей, що в свою чергу вимагає реакції від правоохоронців та органів соціальної опіки за невиконання батьківських обов'язків.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного наукового аналізу правових підстав та механізмів притягнення батьків до юридичної відповідальності за невиконання обов'язків щодо забезпечення здобуття дитиною освіти, а також у розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України в умовах цифрової трансформації та воєнного стану.

Теоретичну та практичну базу дослідження становлять праці таких науковців як З. Ромовська, яка досліджувала правову природу батьківських обов'язків, Ю. Червоний, С. Фурса та Т. Арістова, чії наукові інтереси охоплюють загальну теорію сімейних правовідносин та процесуальні аспекти захисту прав дитини; І. Жилінкова, яка спеціалізується на правових засадах виховання та майнових відносинах у сім'ї; Л. Савченко та О. Безпалова, які ґрунтовно досліджували механізми адміністративної відповідальності батьків за неналежне виховання; О. Коротюк, у фокусі уваги якого перебуває судова практика щодо позбавлення батьківських прав та сімейно-правова санкційність; В. Голубева, яка аналізує концепцію захисту найкращих інтересів дитини, а також Н. Ковалко та М. Менжул, які досліджують сучасні трансформації сімейного законодавства та реалізацію прав дитини в умовах воєнного стану та цифрової трансформації освіти.

Виклад основного матеріалу. Правова природа обов'язку батьків щодо забезпечення здобуття дитиною освіти в Україні ґрунтується на засадах пріоритетності інтересів дитини над інтересами дорослих, де фундаментальним джерелом у цій сфері є стаття 53 Конституції України, яка не

лише гарантує кожному право на освіту, а й імперативно встановлює, що повна загальна середня освіта є обов'язковою, і таким чином, держава визначає певний базовий освітній стандарт як необхідний мінімум для соціалізації громадянина, а деталізація цих положень міститься у Сімейному кодексі України, де серед обов'язків батьків, ключове місце посідає забезпечення здобуття дитиною повної загальної середньої освіти.

Ретроспективно, в юридичній науці цей обов'язок має складну структуру, він є водночас моральним, правовим та соціальним, де батьки виступають первинною ланкою, що забезпечує зв'язок дитини з освітньою системою, водночас позбавлення дитини можливості вчитися є формою психологічного насильства та порушенням її особистих немайнових прав, і важливим аспектом є те, що згідно зі ст. 155 СК України, батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини, отже ухилення від забезпечення освіти розглядається як зловживання батьківськими правами або неналежне виконання обов'язків [1].

У сучасній доктрині сімейного права підкреслюється, що обов'язок батьків не обмежується лише формальним зарахуванням дитини до навчального закладу, а включає створення умов для навчання, забезпечення режиму дня, підготовка робочого місця та психологічна підтримка [2, с. 55].

Право дитини на освіту неможливо розглядати поза межами міжнародного права, де базовим документом є Конвенція ООН про права дитини, положення якої, в цілому покладають на державу обов'язок забезпечити обов'язковість і безкоштовність початкової освіти, заохочувати регулярне відвідування навчальних закладів, максимально повний розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини

В межах міжнародного права очевидним є питання відповідності вітчизняного правового простору, контексту загальноєвропейських правових тенденцій, зокрема статті 2 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини та рішень європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що право на освіту дитини потребує регулювання з боку держави, і початкова і повна середня освіта мають фундаментальне значення для особистого розвитку кожної дитини та її майбутнього успіху [3].

Водночас, баланс між правом виховувати дитину згідно зі своїми переконаннями та обов'язком держави забезпечити освіту, є однією з передумов існування демократичного суспільства, і в межах юридичної науки також чітко розрізняють право на освіту та обов'язок забезпечити освіту. Наявність конфлікту інтересів, коли суб'єктивні причини (релігійні чи ідеологічні) обмежують доступ дитини до знань, зобов'язує державу втрутитися, і це втручання базується на принципі забезпечення «вищого інтересу дитини», який превалює над приватним життям сім'ї [1, с. 115].

Принцип забезпечення «вищого інтересу дитини» є невід'ємним елементом складного правового інституту, що поєднує в собі елементи публічного та приватного права, а його невиконання є прямою загрозою національним інтересам та правам окремої особистості, і особливого значення він набуває в умовах воєнного стану та масового переходу на дистанційне навчання, оскільки в таких умовах правова природа обов'язку батьків трансформувалася, адже раніше школа брала на себе функцію безпосереднього нагляду під час занять, а в сучасних умовах правового режиму воєнного стану, цю функцію змушено виконують батьки. Водночас вчені, які досліджують трансформацію освіти, у сучасну цифрову епоху відмічають, що батьки тепер повинні не лише «віддати дитину до школи», а й створити належні умови для дистанційного навчання, забезпечити доступ до інформаційних технологій та здійснювати моніторинг цифрової активності дитини в освітніх цілях [4].

Згідно з доктриною сімейного права, батьківські права мають особливу правову природу, оскільки вони існують лише доти, доки служать інтересам дитини, і в свою чергу є базисом для побудови дієвого механізму юридичної відповідальності. У системі сімейного права України цей обов'язок не є ізольованим; він виступає невід'ємною складовою комплексу батьківських прав та обов'язків щодо виховання дитини. Право батьків виховувати дитину водночас фактично є їхнім імперативним обов'язком перед нею, суспільством та державою.

Центральне місце у правовому регулюванні цього питання посідає стаття 150 Сімейного кодексу України, яка встановлює обов'язок батьків забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, що корелюється з конституційними нормами та міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини. При цьому зазначений обов'язок має багатогранну структуру та включає такі ключові елементи як організаційний, що передбачає вибір закладу освіти та конкретної форми навчання (очної, дистанційної, сімейної тощо), матеріальний, що по-

лягає у забезпеченні дитини необхідним приладдям, технічними засобами та створенням належних побутових умов, а також контрольний, що вимагає від батьків постійної уваги до академічної успішності, відвідування занять та соціалізації дитини в освітньому середовищі.

Доктринальне розуміння цього обов'язку вимагає визнання того, що він не обмежується лише формальним записом до школи. Психолого-педагогічний аспект передбачає стимулювання батьками інтересу дитини до знань та розвиток її здібностей, що є критичним для гармонійного формування особистості. У контексті сучасної правової думки, обов'язок щодо освіти трансформується у позитивний обов'язок держави та батьків забезпечити дитині «рівний старт». Більше того, ухилення від цього обов'язку не слід трактувати лише як пасивну бездіяльність, воно може проявлятися у формі перешкоджання дитині у відвідуванні уроків, нав'язуванні ідеологій, що суперечать науковій картині світу, або ігноруванні особливих освітніх потреб дитини.

Юридична конструкція сімейно-правової відповідальності в цій сфері має правовідновлювальний характер, де санкції (від попередження до позбавлення батьківських прав) спрямовані насамперед на захист права дитини на розвиток, а не лише на покарання суб'єкта. Це підтверджується тим, що невиконання освітнього обов'язку розглядається судами як ознака нехтування життєво важливими інтересами дитини, що може стати підставою для втручання органів опіки та піклування.

В умовах цифровізації та воєнного стану цей обов'язок доповнюється безпековим компонентом оскільки батьки зобов'язані забезпечити дитині доступ до безпечного освітнього простору, включаючи належне облаштування робочого місця під час онлайн-навчання. Отже, освітня функція сім'ї є не просто приватним правом батьків на виховання за власним образом, а публічно-значущою діяльністю, де інтерес дитини превалює над будь-якими релігійними, політичними чи особистими переконаннями законних представників, створюючи правовий фундамент для майбутньої правосуб'єктності майбутнього повноправного члена нашого суспільства, громадянина.

Отже, батьки, які перешкоджають навчанню через релігійні переконання, залучення дитини до праці або соціальну апатію, порушують право дитини на розвиток, що є підставою для застосування заходів сімейно-правового захисту, де первинною ланкою є превентивні заходи органів опіки та піклування, які здійснюють моніторинг виконання батьками своїх обов'язків та проводять заходи захист, які не тягнуть за собою втрати батьківських прав, але створюють передумови для подальших правових санкцій. При цьому науковці зазначають, що право батьків на вибір методів виховання обмежене обов'язком соціалізації дитини, і виходячи з принципу паліативності, розвиток духовності сучасним дітям є вкрай потрібним, проте, не за рахунок зачіпання релігійних цінностей інших дітей, якщо мова йде про загальноосвітню школу [5, 106].

Стаття 170 СК України передбачає можливість відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав у разі виникнення загрози її життю або здоров'ю. Необхідно зауважити, що хоча відсутність освіти прямо і не загрожує фізичному життю дитини, однак систематичне перешкоджання навчанню спричиняє глибоку соціальну ізоляцію та психологічне занедбання, що за своєю суттю є формою нефізичного насильства. У таких випадках цей засіб захисту є критичним сигналом батькам про необхідність радикальної зміни ставлення до виконання своїх обов'язків.

Правовий механізм відібрання дитини без позбавлення батьківських прав у контексті освітнього недбальства має превентивний та виховний характер. Він дозволяє державі оперативно втрутитися в ситуацію, коли інтелектуальний та психічний розвиток дитини опиняється під загрозою через свідоме ігнорування батьками її права на знання.

Як вже зазначалося попередньо, систематичне ухилення від забезпечення дитині доступу до освіти призводить до втрати нею соціальних навичок, деформації світосприйняття та обмеження майбутньої конкурентоспроможності в суспільстві. Хоча стаття 170 СК України традиційно асоціюється з антисанітарією чи відсутністю їжі, сучасна доктрина сімейного права розглядає загрозу здоров'ю дитини значно ширше, включаючи в це поняття і ментальне здоров'я, і право на гармонійний розвиток. Тимчасове відібрання в таких випадках стає гнучким інструментом оскільки воно усуває дитину з несприятливого середовища, забезпечуючи їй доступ до навчального процесу під контролем органів опіки, і водночас залишає батькам шанс на виправлення ситуації без остаточного розриву правового зв'язку з дитиною. Це створює баланс між правом сім'ї на приватність та обов'язком держави захистити майбутнє маленького громадянина. Таким чином, застосування положень статті 170 у випадках освітнього дефіциту підкреслює, що право на освіту є невід'ємною частиною безпечного існування дитини.

Звичайно, найсуворішим заходом сімейно-правової відповідальності є позбавлення батьківських прав на підставі ст. 164 СК України, що передбачає відповідальність за ухилення від виконання обов'язків по вихованню.

Враховуючи суворість цього заходу варто звернути окрему увагу на ряд ключових правових позиції Верховного Суду з цього приводу, ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [6], неможливо вважати самочинною зміною місця проживання дитини одним з батьків, якщо таке проживання не було встановлене рішенням суду або органом опіки [7].

Верховний Суд зазначає, що у справах зі спорів щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною узагальнений та формальний підхід є неприпустимим. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, зокрема її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди. [8].

Висновок органу опіки та піклування оцінюється судом як один з доказів та не може бути безумовною підставою для задоволення чи відмови у задоволенні позову, а вік дитини, і її думка у справі повинна бути врахована саме станом на момент розгляду справи, а не на момент збору доказів [9], відібрання дитини може бути визнане втручанням у право на повагу до сімейного життя, але з огляду на встановлені обставини таке відібрання може мати метою захист прав дитини [10].

Отже, за результатами проведеного правового аналізу, можна зробити висновок, що незважаючи на досить лаконічне і обмежене формулювання ст. 164 СК України, суди часто в повній мірі застосовують принцип забезпечення вищого інтересу дитини, що безперечно є ознакою зрілого підходу вітчизняної судової системи до захисту прав дитини.

Необхідно зауважити, що сімейно-правова природа відповідальності батьків за освіту дитини полягає у захисній функції, а метою санкцій в першу чергу є не покарання батьків як суб'єктів, а забезпечення права дитини на інтелектуальний розвиток.

Назваючи на досить розвинуту судову практику, і значну увагу державних органів до забезпечення прав дитини на освіту дуже гостро стоїть питання встановлення вини батьків у формі умислу або необережності, особливо в ситуаціях, коли батьки формально виконують обов'язки, проте дитина систематично ігнорує навчання через конфлікти в сім'ї або власні психологічні особливості, і при цьому органи опіки та піклування часто обмежуються лише формальною фіксацією пропусків, не досліджуючи реальних причин поведінки і дітей, і батьків, обмежуючись формальними (часто каральними) рішеннями, водночас часто проблема полягає у визначенні межі між небажанням батьків забезпечити навчання та неможливістю це зробити, в умовах правового режиму воєнного стану.

На фоні досить якісної судової практики з цього питання, досить слушною проблемою вбачається слабка взаємодія між закладами освіти, службою у справах дітей та органами поліції, що часто призводить до повної втрати превентивної функції.

Висновки. За свою правову природу обов'язок батьків забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти (ст. 150 СК України) є конституційно-правовим імперативом, в сімейно-правовому аспекті виступає невід'ємною частиною права дитини на належне виховання та розвиток.

Встановлено, що принцип найкращих інтересів дитини має безумовний пріоритет над суб'єктивними поглядами батьків на форму та необхідність навчання і що найважливіше знайшов реальне відображення в діяльності держави, зокрема в судовій практиці.

Наразі в Україні діє багаторівнева модель відповідальності як сімейно-правового так і адміністративного характеру (ст. 184 КУпАП, ст. 164, 170 СК України), і аналіз судової практики Верховного Суду підтверджує, що позбавлення батьківських прав через ухилення від забезпечення навчання є крайнім заходом, який застосовується лише за умови доведеної винної системної поведінки та неефективності застосованих попередньо більш м'яких заходів впливу, а суди досить гнучко підходять їх застосування.

Важливим викликом став перехід на дистанційну форму навчання, що створив нові підстави для притягнення до відповідальності, пов'язані із забезпеченням технічного доступу дитини до освіти. Водночас перебування сімей за кордоном створює правові колізії, де виконання обов'язку перед українською системою освіти часто стає фізично неможливим через вимоги країни перебування, що має враховуватися судами як обставина, яка виключає вину батьків.

В рамках гармонізації законодавства вбачається запровадження альтернативних санкцій у виді корекційних програм для батьків, для подолання причин освітнього занедбання дитини та широку імплементацію досудової медіації за участю психологів та представників закладів освіти у справах про систематичне невиконання батьківських обов'язків.

В рамках цифрової трансформації державного управління важливим є посилення взаємодії між закладами освіти, службою у справах дітей та органами поліції, з метою здійснення ювенальної превенції та надання вчасної допомоги сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні (серія методичних рекомендацій «Адвокат дитини») / Г.О. Гаро, О.М. Спектор, С.Л. Савицька та ін. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%9F%D0%94%D0%A4_Garo%20Naykraschi%20interesny%20dytyny.pdf.
2. Хоружа Л., Божинський В. Державне регулювання загальної середньої освіти України: історичний контекст. ОД. Вип. 49. Вип. 2. Лип. 2025. С. 46–60. URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/1245/967>.
3. Посібник зі статті 2 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_protocol_1_ukr.
4. Звітна науково-практична конференція Інституту цифровізації освіти НАПН України: збірник матеріалів, 10 лютого 2022 р., м. Київ / упоряд.: О.П. Пінчук, Н.В. Яськова. Київ: ІЦО НАПН України, 2022. 148 с.
5. Резвова О.В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України. дис. ... д-ра філософії: 12.00.03. Київ, 2021. 214 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2271ab2b-0c51-4f4f-b5e6-ec9d098f6bb2/content>.
6. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 553/2563/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536912>.
7. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2025 року у справі № 760/2096/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521144>.
8. Постанова Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 372/3402/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065635>.
9. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2025 року у справі № 759/8056/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124965507>.
10. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2025 року у справі № 760/12549/22 *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126569506>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Богданець А.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0